

HALASI ZOLTÁN

Korbács és legyező

In memoriam Térey János

1

Mintha először

Németországban vagyok, amikor ezeket írom. Egy Jelinek-drámát fordítok. Pár éve Jánosnak is adtam egy *Téli utazást*, ez egy (Jelineknél kivételszerűen) lírai drámaanyag, egy szövegciklus, tele személyes vonatkozással. Mit mondjak, nem sikerült belopnia magát Térey szívébe. Ezt írta akkor nekem róla: „Nyelvileg minőségi anyag, de számomra ez a szenvedésmantra, kínmakáma iránytalan (Bernhard mindig célra tart), és ha nem olvasnék lábjegyzetet, alakokat sem látnék magam előtt, mi sem derülne ki a konkrét történetekből. Színházban ez nem gyümölcsöző.” Sok volt neki alighanem a „belterj”, a nem-tudja-hová-tegye információ a szövegben, még neki is sok volt ez, pedig az ő művészete (főleg a lírája) néhol csordultig telik személyes „ezo”-val, nehezen érthető-értelmezhető sorok és motívumok (utalások) tömkelegével. Ez a kollektív kultúra válságtünetének, a posztmodernnek a hozadéka. Egyszerre muszáj is a személyesből építkezni, meg kerülni is kell az élménylíra direkttségét, mára már idejtmúltak tűnő laposságát, rétegezetlenségét. És folyton bekötni valami „korszerűbe” is, hiszen az közvetíti a tágasabb struktúrát, a makrokozmoszt. János tehát ellenállt a Jelinek-betűnek: halottnak ítélte-találta. Az idén aztán sikerült meghallgatnia élőben is a *Téli utazás*-ból készült előadást, azt hiszem, el volt ragadtatva tőle, igaz, ami ott elhangzott, az csak a könyv szövegének mindössze 11 százalékát tette ki. De talán mégis kiderült számára, hogy ez a „szenvedésmantra” tele van vitriolos öniróniával, és ilyenképp iránya is van neki. Sőt, társadalmi iránya is van, és nem kell hozzá a színházban külön filológus súgó, hogy az ember azt is (a makrokozmoszt is) megértse. Annyiban persze igazat adok neki, hogy ennyire szokványtalan darabot olvasni nehéz vállalkozás, eltévedés a hegyekben, és az ilyesmi kikezdheti az ember idegeit. Térey amúgy poétikailag elég rugalmas volt. Ha hosszabb élet adatik neki, biztosra veszem, hogy ezt a fajta komplex szövegdramaturgiát is hasznosította volna. Annak a Jelinek-darabnak, amit most fordítok Németországban, ez a címe: *Állatokról*. Voltaképpen rólunk, emberekről szól, főleg arról, hogy miként élünk (vissza) egymással, főleg mi, férfiak a nőkkel; úgy, mintha haszonállatok volnának. Nem tudom, mit szólna hozzá János, tartok tőle, hogy az egész iránya megbotránkoztatná kissé („a feminizmus kipipálva már”, mondaná, vagyis passzé), de egyes mondataival bizonyára egyetértene. Például azzal a szövegrésszel, ami a szerelem minéműségéről szól, arról a közhelyes vélekedésről, hogy tudniillik a szerelem „animálisan” elvan, elműködik, ha kicsit megpöcögtenek, szikrát fog és kész. „Ez olyan, mintha valaki azért, mert zavarok lépnek fel az áramszolgáltatásban, mindjárt olyan erőművet akarna építeni, aminek a működését semmi sem zavarhatja meg. Elég csak fizetni, és már újra bekapcsol az áram.” Mondjuk a Jelinek-szövegben ez a szexualitás prostitúciójellegű használatára vonatkozik, de én azt szeretném, ha ezt most a művészetre, szűkebb értelem-

ben a költészetre vonatkoztatnánk. Elég csak az asztalomnál maradni, kvázi (az életidőmmel) befizetni a következő versre, és már jön is az ihlet (megy is az írás): újra bekapcsol a versáram.

Egyetlen könyvet hoztam ki magammal olvasgatni, ez Térey *Őszi hadjárata*. Hozzáteszem, volt már a kezemben. De most próbálom úgy nézni ezeket a verseket, mintha először látnám őket.

2

Verséletmű-pásztázás

Első summa: életzanzák. Példátlan (példás) szorgalom. Most ezt az orra alá dörgölöm? Vagy már az olvasót hergelem? 800 oldal vers. Sietett. Sietett beteljesedni. De kiteljesedett-e? Ki egész biztosan. Egy nemzedék receptora volt. Többes funkcióban. Nemzetfiként. Költőfiként. Költőrendszerváltófiként. Miként? Hát, ezt ő gyorsan meg tudná ragadni, egész biztosan. Megragadásban (gyorsreagálású elnevezésben) nagyon jó volt. Megragadt benne, aminek meg kellett ragadnia. Rajta ragadt az átmenők pora, az átmenet kora. Ebben a vonatkozásban lepkeszárny volt. Telis-tele hímkorral, hímporral, mivel mással? A rímport többé-kevésbé lerázta magáról. De mi ne rázzuk le, kedves olvasó, ezt a „magát”. Magázzuk csak a költőt. Magázzuk telibe. Mert ez a magaság, ez a költő – mije is? Vízállásjelzője? Spektrométere? Maligánfoka? Na, mindegy, úgyse fogom tudni megragadni, ebben ő jobb volt, aggálytalanabb. Viszont tényleg úgy magázta magát, költőként úgy költötte meg, ahogy az nálunk előtte nem volt. Így mindenesetre nem. Voltak szerepversek bőven (pl. Szabó Lőrinc), ironikusak is (pl. Kosztolányi), kegyetlenek is (Petri), de ezek vegyüléke, megfejlve a kihagyásos, balladaszerű sztoritellinggel, ez a próza-dráma adalékos forma, ez nála érett be, nála lett kifejlett líra-próza-dráma kevercs, hadd mondjam így (mondhatja velem a megragadás kényszere), *lí-próma* (lipróma). Igen, valahol itt van a Térey-szindróma kulcsa, hiszen a vers kultúra, formakultúra, és aki ehhez egy picit is hozzátesz, hozzáteszi a magáét, ha az még ráadásul minőségi is, akkor úgyszólván eleget tett. Minek? A hivatásának, ha van ilyen, és az ő esetében ezt nehéz volna kétségbe vonni. Úgy volt maga, hogy mindig ott volt másokban (a figuráiban, a színhegyeiben). Szenzorosan, receptorosan, idegdúcosan. Na de ebben nincs semmi speciális: ettől akár Juhász Ferenc is lehetett volna. Juhász a tudományos barokk sirató atyamestere lett, Térey is amalgamozott, ötvözte a zsurnál ismereteket a közhely-szociálpszichológiával, ebből készített olyan életérzés plombákat, amivel hitelesen ki- vagy be lehetett tömni a fájó fog(almi) űrt, az önérzet és a közérzet egyaránt. Sok a találata, gyanúsán sok. Ez nem rá vet fényt, pláne nem kobaltosat, inkább koboldosat, arra a közegre, amelyből vétetett. Nem is minősíteném e közeget, erre Térey János (sajnos már csak volt) hivatott, és ő nagy kedvvel minősítette kortársait, íróként persze, nagy kedvvel szétoasztva magát (a fantáziáit) másokban. Teremtői hozzáállás volt tehát ez a „maga”: olyan, mint egy sok profilra berendezkedett kertészet, mindenféle nemes és mutatós irodalmi növény képében produkálta, reprodukálta és vitte piacra saját alkotókedvét (ezt hívják termékenységnek?). Ha azt mondom, David Hockney, egy perccel sem kerülök közelebb Téreyhez. Vagy mégis? Hockney kaliforniai vilámlamedencéi, fitneszezői legalább annyira szólnak a közegükről, mint festőjükről. Egyszer valakinek meg kéne írnia (nem én leszek az), milyen kulturális kelléktárat vonultatnak fel a Térey-versek, -versregények; meg kéne rajzolni a referenciáháttérüket. Épp ily fontos kér-

dés, hogy a kor „útítársaiként” megjelenített vers- és versregényfigurák mennyiben nyújtanak a kortárs olvasóknak lehetőséget az önfelmentésre? Térey teremtként viszonyult hozzájuk, nem mondott ki rájuk semmiféle direkt szentenciát. A morál inkább a verseiben érhető tetten, de ott is szűrten, közvetetten. Én (Hockney ide, Hockney oda) ott érzem bennük a né-metalföldi *natura morték* lehet is, az allegorikus fogalmi kellékek (lant, gyümölcsöstál, légy stb.) erkölcsi süvítését (csak persze Téreynél más a jelképtár: háborús városok, haldokló Európa, elkurvuló popzene, ránk szakadó klímavész), a pátosztalanság mégis-pátosztát (szemben a szándékosan léha Hockney-val). Ez az értelmező „alsó szólam” az én értelmezésemben a magyar (protestáns) hagyomány, és nem feltétlenül Térey személyes igyekezete. Ő (ebben is kora gyermeke) sokféle akart lenni, (vers)magról (versmagra) szaporította magát. Érdekes, hogy nem bonyolódott bele saját tuskéibe, egy kicsit azért igen, de messze nem annyira, mint Kafka, érdekes, hogy a nyelvet nem vitte el az egyéni szófordulatok, szóficamok módor irányába, ahogy a korszakos pályatárs, Tandori, érdekes ugyanakkor, hogy a tömegtársadalom gyors árucímkézése („korszerű” és „korszerűtlen” egyre sebesebb pörgése a piac nevű játékautomatában) mégis rákényszerítette őt a költői nyelv „poposítására” (szemben, mondjuk a hagyományosan fennköltebb, magasabb röptű ún. „posztamens” lírával: kopirájt nálam), tehát a forgalomban lévő közhelyek gyors beépítésére (még mielőtt kimennének a divatból), érdekes továbbá, hogy a tradicionális vátesz attitűdöket (apokaliptika, morális ítélesztet, egóföldrajz) nem hajította ki csípőből az ablakon, hanem (különféle szordínók használatával) adaptálta őket a saját igényeihez-alkatához, érdekes végül, hogy az életművében alapmotívumként és alapmotivációként mindvégig jelenlévő hódításkomplexum (lehetne „fejlődésről” vagy akár „terjedésről” is beszélni, csak az nélkülözné az erős ösztönszerű imperatívuszt) mit eredményezett nála lírai vonatkozásban, úgy értem, mekkora a hozadéka (az egótágulási együththatója) és mekkora deficitet jelent (a nem-olyan-mint-én, a nagyon-másmilyen-mint-mi elfogadását és befogadását illetően), érdekes és további figyelemre méltó legeslegvégül az, ahogy mindezek az „érdekesekek” milyen elmozdulást okoztak az idők folyamán Téreynél a „hozott” és a „szerzett” (az örökölt és a máshonnan hasonított) líramodellek viszonylatában, vagyis érdekes lenne megvizsgálni az életmű belső dinamikáját (forrásait és forráskihasználásait) is.

3

Közép és margó. Skiccek róla és rólam

Nemes Nagy-ügyben (lásd róla írt esszéjét, *A nagyasszony* címmel) egyetérttek vele, nagyjából. Trieszt (itt nyaraltunk együtt családosan) ezt is árnyalja. Én erősen nőpárti, ő akaratlanul is (beidegződések) macsó. Nála legyen a döntés. Aztán ha nem úgy alakul valami, ahogy szeretné, a jót viszi magával belőle, nem az alulmaradás tuskéjét.

Középen lenni, nyitottan erre is, arra is, nem feladva esztétikai meggyőződésünket. Erre tudatosan törekszik, ez tetszik nekem. Ez a közép, homályosan érzem, nem látom, a „nemzeti” közép. Érzület, közös nevező, konszenzus. Ebben nagyon másmilyen vagyok. Én a kívülállást, a margót preferálom. J. oszcillál. Az írói tevékenység létformája a magány. A gyümölcse, a regény, a novella, a vers a piacból él. A hívek, barátok, szövetségesek, vetélytársak piacból. Én viszolygok az irodalmi lélettől. Ő nem engedheti meg magának ezt a luxust. El kell tartania a családját, el kell adnia a műveit. Erre (is) kell a középen levés. Az érületi egység („nemzeti

érzés”) neki megtartó erő. Különben kinek írna? Nekem erről lesújtóak a tapasztalataim. Én kilógok ebből a közegből. Az irányokból, a táborokból, a várakozásokból. Neki ez hajtóerő. Hogy ki mikor milyen díjat kap vagy nem kap. Hogy ki kit mikor dicsér vagy nem dicsér. Hajtóerő a bántás is, az elismerés is. Tőlem részdicséreteket kap. Tetszik, ahogy együtt lélegzik a korral. Mivel én nem. Tetszik a formai újítóképessége. Ez közös bennünk. Nagyon tetszik, ahogy közösségi eseményt, intézményt, várost, időjárási jelenséget ábrázol (*A legkisebb jégkorszak*). Hogy erre ilyen precízen képes. Hogy van szeme rá. Ez költőben kivételes. Ez is össze hozza minket: a szintetikus látásmód.

Kevésbé vesz le a lábamról, amikor (a műveiben) pszichologizál. Meg is mondom neki: emberismerete a világismerete mögött marad. Én nem szeretem a mai irodalomban a pszichologizálást: ezt már száz, százötven éve megcsinálták, jobban. Tolsztoj, Dosztojevszkij, Proust, Thomas Mann, Kosztolányi, de még Déry is. Shakespeare-ről nem is beszélek. A pszichológiát elfrattázták előlünk. Klisészerűen embert ábrázolni, sorsfonalat húzogatni minnek? Oké, önmegismerés. Személyekből (mintákból) tevődünk össze. De mi az az ön? És mi a személy? (Mi, ha nem a közösség kondenzátuma, variábilis megjelenési formája?) Ezeket J. nem rágódik. Legalábbis a műveiben látható módon nem.

Itt vélek tetten érni némi sietséget nála. Elsődlegesebb az írhatnék, a születni akaró művek nyomása, mint. Mint mi? Teremni muszáj, írja JA. Tényleg? A művészet ennyire természet volna? Nem a romantikus képzetkör része ez is? Miért ne állhatnék oda közém és a művem közé? Már ha az megengedhetetlen módon tolakszik a létezők világába. J. ezt másképp látja. Legutolsó könyvéről (*Káli holtak*, még kéziratban olvastam) azt írja nekem: az utolsó vesszőig mindent végiggondoltam. Persze, teszem én hozzá, a konstrukció jegyében gondolta végig. Na de mi ez a konstrukció? Ezt nem tudom kiszedni belőle. Most már végképp nem. Azt írta nekem: engem nem dob fel a hősöd, nem érzem, hogy bármit galvanizálna bennem. Mire azt feleli: ugye nem gondold, hogy ez én vagyok?

Hát igen. Vagyis: de hát valamennyire akkor is ő az, TJ. Ő az ábrázolás, ő a mondatok, merthogy ez a realista fikció fából vaskarika. Ő és nem ő. Ő az érdeklődés, ő a tekintet, ő a narratíva. Ő. A konkrét figura (Csáky Alex), megengedem, nem ő. Na, de számít ez? Hogy ki ő és ki nem? Ott a könyv, egészben, ő van benne minden részben és nem ő. A könyv az ő könyve. Engem nem az érdekel, hogy hol végződik ő és hol kezdődik a világ. A könyv nekem nem identifikációs kérdés (az identitásunk különben is olyan, mint a Föld vasmagja, nem látszik, mi se látjuk). A könyv: mű. Akusztika, szellem, hipervalóság. J. együtt lélegzik a korral, ezt a könyvén végig érzem. Lehet, hogy ami nem tetszik benne, az az én korellenességem? De hát ő se tapsolt a kornak! Lehet, hogy ez a petyhüdt lény, akit utolsó könyvében megjelenít, talán némileg sablonos módon, ez valójában korunk Wilhelm Meistere?

Ő egyszerre négy dolgon is dolgozik, mondja. Nekem egy is sok. Lehet, hogy J. alkatilag ilyen, de lehet ez is az életműnyomás része. A korpuszé. Hogy hány kötetes valaki. Hát Rimbaud? De még Baudelaire is. Vagy Novalis. Vagy Hölderlin. Ebben is különbözünk. Ő túlzsúfoltnak tartja újabb műveimet. Ki érti a műveltségi utalásaidat?, kérdezi indignáltan. Nem tudom. Magam is tartok tőle, hogy egyre kevesebben. És akkor? Ha egyvalaki érti, már nem életem hiába, mondom én. Ez a minimálprogram, olvasásszociológiailag.

Esztétikailag pedig... Csak az intenzitás számít. Hogy fel vagyunk-e töltődve szellemmel, érzéssel (Rilke). Valójában nem a mi ihletünk dolgozik, a hagyomány kísérletezik rajtunk. Mi csak egy nüansznyit módosíthatunk rajta. De ez jelent minket „magunkat” (hogy eredetiek

vagyunk, hogy vagyunk). És ez jelenti egyben a hagyomány életképességét is. Az újraélés, az újraértékelés. Kell ehhez az olvasó a jelenben? Hát persze (az irodalom interaktív), J. számolt is vele, én kevésbé. Ez a közép és a margó különbsége. Most már ez sincs, ő sincs, kölcsönös bírálat és őszinteség sincs. A kölcsönösség sem örök, azt is kölcsönbe kapjuk.

4

Jajku

Utópolgárnak
puha bőrből font korbács –
kalandlegyező.

